

Bakó Endre

EGY FELEDÉSBE MERÜLT VERSGYŰJTEMÉNY: A BIHARI LANT (1920)

A kis kötet előszavát azért érdemes szóról szóra idéznünk, mert lényeges információkat tartalmaz:

„A Bihar megyeiek és Nagyváradiak Szövetsége bocsátja útjára ezeket a verseket, melyekkel a bihari poéták a legnagyobb bihari lantos: Arany János emléket ünnepelték a Vígszínházban, 1920. november hó 27-én tartott Arany János-ünnepélyén. Szövetségünk célja nem csupán az, hogy hontalan véreinket erkölcsileg és anyagilag támogassa, hanem hogy megőrizze azt a szellemi kincset, melyet Biharország nagyjai – elsősorban Arany János hagyott reánk. A magyar területi integritás szent gondolata így kapcsolódik össze a magyar szellemi integritás gondolatával. A költők dalaikkal növelik a hitet, hogy a reánk erőszakolt igazságtalan béke következményei csak ideiglenesek, megerősítik a reményt Szent István birodalmának feltámadása iránt, és mindenha tökéletesítik a haza iránti szeretetet. Budapest, 1920. november hó. Dr. Hoványi Géza, a Szövetség elnöke”

Ismerjük a szövetség részletes történetét is. A gondolat dr. Dajka Endre agyából pattant ki, a szervezést dr. Hlatky Endre és dr. Bary Zoltán vállalta. A tisztikart 30 tagú választmány segítette, később négytagú igazgatóságot is választottak. Az 1922. június 17-i közgyűlésen az irodalom világából a választmányba delegálták Bónyi Adorjánt, Nadányi Zoltánt, Zilahy Lajost.¹ A szövetség alakuló ülését 1920. június 5-én tartotta, s már július 27-én megünnepelte Nagyvárad város megalapítójának, Szent László királynak a napját. November 27-én pedig lezajlott az Arany János-emlékünnepség, amelyen az antológia szereplőin kívül Beóthy Zsolt, Herczeg Ferenc és Kozma Andor felolvasásai bővítették a műsort. *A bihari lant* tízezer példányban jelent meg, jövedelméből a nagyváradi menekülteket segélyezték. A szövetség ünnepségeket és előadásokat szervezett, és minden évben képviseltette magát Tisza István temetésének évfordulóján. Hivatalos lapja a Nadányi Zoltán, majd Szilágyi Lajos szerkesztette *Bihari Újság* volt (1920–1923). Utolsó közgyűlését 1926. május 12-én tartotta, majd szüneteltette működését.²

¹ Bihar megyeiek és Nagyváradiak Szövetsége évi rendes közgyűlése június 17-én. *Bihari Újság*, 1922. június 29. 4.

² Molnár: 1938. 19–20.

A BIHARI LANT

DUTKA ÁKOS, EMÓD
TAMÁS, JUHÁSZ GYU-
LA, NADÁNYI ZOLTÁN,
RITÓÓK EMMA, SAS E-
DE ÉS ZILAHY LAJOS
VERSEI

E KÖNYV JÖVEDELME A
BIHARI MENEKÜLTEKÉ

KIADJA

A BIHARMEGYEIEK ÉS NAGYVÁRADIAK SZÖVETSÉGE

ÁRA 20 KORONA

A bihari lant címlapja

A trianoni békeszerződést követően több irredenta versantológia látott napvilágot, köztük reprezentatív kiadványok (például a *Vérző Magyarország* Kosztolányi szerkesztésében), melyek a teljes magyar költői termésből, elit költők közismert verseiből válogathattak. E költemények a nemzet és a költészeti hagyomány szoros összetartozá-

sát kívánták reprezentálni: az anyanyelvi közösség szellemi gazdagsága költői alakban csúcsosodik ki. Az irredenta versek többsége műfajilag az elégiával kevert óda körébe sorolható. *A bihari lant* költői patinás remekművet nem hoztak létre (Juhász Gyula sem!), de minden szöveg tartalmaz több-kevesebb esztétikai értékmózzanatot, s ez alkalmi versek esetében nem kis erény. A szakmai kánon szerint ugyanis az alkalmi vers esztétikai értéket magával sodorja a retorika patetikus árja. De mi lehet az elveszett hazarészt sirató költeményeknek sine qua non-ja, ha nem a pátosz? S ha az igazság és a hősiesség inspirálta pátosz kivélt képez, a nemzeti értéktartomány veszteségéből származó megrendülés sem mondható gerjesztett érzelmeknek, hiszen ennek is lelki oka a megsértett igazság, a kizökkent világtrend. Ne hallgassuk el azonban, hogy a magyar irredenta költészet eléggé sekélyes – még legfelsőbb szintje is: hasonlít az első világháború mesterségesen felajzott poézisére, azaz nélkülözi az intellektuális perspektívát, a történelembölcseleti megalapozottságot, csupán az érzelem húrjait pengeti. Holott a történelmi helyzet elégséges alapot szolgáltatott reális drámaiság kifejezésére is.

I.

De vegyük sorra a szerzőket és a költeményeket. Dutka Ákos nyitja a sort négy költeménnyel (*Haza kell mennem; Levél a váradi bodegába; Arany I–II.*), Emőd Tamás két verse következik (*El akarják venni; Arany*), Juhász Gyula egy verssel szerepel (*Ének Arany Jánosról*), Nadányi Zoltán két költeménnyel (*Piros-fehér-zöld; Arany*), Ritoók Emma ugyancsak két darabbal van jelen (*Nagyváradi; Arany*). Sas Ede egy (*Üzenet Biharba*) és Zilahy Lajos szintén egy lírai alkotással teszi le voksát az ügy mellett. A költők mindegyike kötődött Biharhoz, Nagyváradhoz, ha más-más módon is. Dutka Ákos, Emőd Tamás, Nadányi Zoltán, Ritoók Emma par excellence váradi költők, Sas Ede éveken át lapszerkesztő volt a „pakfon városban”, Zilahy Lajos Nagyszalontán született, Juhász Gyula ugyan csak bő három évet (1908. február–1911. június) töltött Nagyváradon. Ennek ellenére továbbra is a váradi költők közé számították³. De azok az évek kudarcokban bővelkedő, olykor sivár életének kivételesen gazdag korszaka volt, hiszen oroszlánrészt vállalt *A Holnap* antológiák szerkesztésében. Alkalmiságról esett szó, de tegyük hozzá, ez az alkalmiság nem külső inspirációból fakad, nem véletlenszerű terméke a költői szereptudatnak, hanem szükségszerű kivetülése nemzeti identitásuk és egzisztenciájuk krízisének. Mert túl azon, hogy sérelem érte magyarsá-

³ F. Diósszilágyi: é. n. 270.

gukat, valamilyen mértékben mindnyájukat személyesen is hátrányosan érintette az ország megcsonkítása: elvesztették szűkebb pátriájukat, vagyonukat vagy állásukat. Erről majd még lesz szó. Az objektív helyzeten az egyes ember, a költő sem tud változtatni, de nem kétséges, hogy a gondolat, a képzelet is valóságos (bár nem anyagi, hanem eszmei) létező, s mint ilyen, ható tényező. Az alkalmi költemények fő célja eleve az esztétikai világon kívüli hatáskeltés, mozgósítás valamire, legtöbbször egy feltételezett nemes célra.⁴

A bihari lant költeményeinek nagyobb része Arany Jánoshoz szól, mint a bihari géniusz jelképéhez, az alkotószellem megtestesítőjéhez. S bár Ady szerint még a templomot sem építettük fel, mint a zsidóság, amely aztán szétszóródva benne látta Izrael inkarnációjának ígérését, a bihari költők tudatában ez a templom Arany János életműve volt. A versek más része Váradot siratja. Mint Dutka Ákos *Haza kell mennem* c. költeménye. Ismeretes, hogy Dutka 1918 őszén, az őszirózsás forradalom után Budapestre költözött, s a Külügyminisztérium sajtóosztályának munkatársa lett. A Tanácsköztársaságot és az azt követő történelmi időszakot szülővárosától távol élte meg, ahova soha nem tért vissza. (A román hatalom ugyanis nem kívánatos személynek nyilvánította.) Versének lírai szubjektuma azonban ezt erkölcsi kötelességének érzi:

Haza kell mennem – a földem izent.

A földem: a váradi nagytemető;

Haza kell mennem: apáink sírján

Inog a fejfa, mozdul a kő.

Anyánk házában idegen nóta,

Bujdosó koldus az árva hugom ...

Haza kell mennünk, a földem izent,

Ha oda veszünk is a vándorúton.

A versi beszélő státusa a hontalanság, a gyökerektől való megfosztottság érzése. Az egyes szám első személyű igehasználát hamarosan többesbe fordul (mennem – mennünk), ebben is kifejeződik a közös ügy ethosza, amelyet mítoszi sugallat („*a földem izent*”) tart ébren. Dutka hasonlatai, metaforái, szimbólumai (földem: a váradi nagytemető; inog a fejfa, mozdul a kő, bujdosó koldus stb.) a képalkotás legérzékenyebb dimenziójából vannak kiragadva, közel a magyar nóták érzelmességéhez. De ízlése megóvja a szentimentalizmustól. „Vádoló éneknek” nevezi versét, amelynek ráolvasás-szerűen ártó funkciót is szán: „*lázadó kinnak, sajtó kelésnek, / Hódító hordák útjá-*

⁴ Más kérdés, hogy a hamis tudatból származó alkalmi költemények pátosza objektíve káros.

ra fekvő, / Rejtett kígyónak, meztelen késnek”. Ő maga „bolygó lidérc” s „lobogó tűz” lenne otthon. Dalát, akárcsak József Attila, hírvivőnek szánja, hogy a szó parazsa „millió testvér szívében égjen”. A költői szerep tehát a mozgósítás, a cselekvésre való buzdítás. A költeményt keretező negyedik versszakban a föld már valósággal „parancsolja a hazatérést, a nagytemető lázad”, s az önmegszólítás helyett a testvért hívja társának.

A *Levél a váradi bodegába* inkább a nosztalgia húrjaira van hangszerelve, semmint a cselekvés akkordjaira. Címzettjei az otthon maradt fiktív barátok. A négy szakaszból szerkesztett vers első három szakának refrénje: „*Vér hullott a Terbetére*”. Ismeretes, hogy ez a sor, Ady Endre *Zilahi ember nótája* c. költeményéből való. A Terbete zilahi hegy, Ady ifjúságának földrajzi tájékozódási pontja. „[...] *Adynál minden testi-lelki mozgás: érzés, indulat, szenvedély, vérvesztés, vérhullás*”.⁵ Vagyis a költő szívének vére az ifjúsággal együtt elhullott, kiömlött, felnőttként nem lehet boldog. Dutka erre az allúzióra építi költeményét, szimbolikusan megidézhvén Ady által a régi Váradot, ahol most „*Balkán dudán vert harci dal*” – rivall. De idézi Juhász Gyulát is, aki rövid váradi tartózkodása során felpeszditette az amúgy is élénk irodalmi életet, s Dutkának hű társa volt *A Holnap* c. antológia szerkesztésében. A negyedik versszak hanghordozása reménykedővé vált, ide a belső logika folytán már nem illik a refrén, ily módon ez is a lírai jelszerűség eszköze:

*Egy este majd, ha elvonul az átok,
Magyar szívünk, ha újra összeforr,
Vidám jó estét köszöntünk mi rátok.
Vigyázzatok, hogy várjon régi bor.
Régi ének, régi bor a vén magyar pohárban
A váradi bodegában.*

Itt jegyezzük meg, hogy Dutka Ákos költői témavilága 1920 után kissé beszűkült, csak 17 évnyi szünet után jelentkezett új verseskötettel,⁶ de az anyaga ennek is többnyire régi darab. A korosodó költő mind többször merít ihletet ifjúkora irodalmi küzdelmeinek emlékeiből, s valósággal mítoszt sző Nagyvárad, A Holnap csoportosulás és Ady alakja köré. Könyvet is írt *A Holnap városa* címen. A magas életkort megélt Dutkának utolsó éveiben ez lett a fő témája, ám sajnos e költemények művészi nívója többnyire kívánnivalót hagy maga után.

Ugyanez vonatkozik a kiváló rímhallású Emőd Tamásra is, aki még korábban merült alá a váradi emlékek „tündér tavában”. Az antológiában egyik költeménye az

⁵ Földessy: 1962. 108.

⁶ *Cédrusfa csellón*, 1934.

El akarják venni című három nyolcsoros, páros rímes alkotás. A vers látszólag találmokra, rendszertelenül sorolja mindazt, amit el akarnak venni (nem nevezi meg, hogy kik), de a költői üzenet kódja a köznapi nyelvi jelrendszerből jelképrendszerbe vált. S bár a szemlélet egy kissé valóban kevert, azonban belső logikája rejtett fokozást sejtet a szövegben: a fő tendencia a konkrétól az absztrakt felé tart. Emőd mindig kedvelte a hazafias és népies motívumokat, ezekkel most is él (el akarják venni a magyar tanyákat, Rákóczi lovának lába nyomát, Petőfi sírját, az árvalányhajat a bojtár süvegéről stb.) s ez növeli a költemény határfokát, a befogadóra gyakorolt hatását. A harmadik versszak az elkeseredés abszurdumig fokozott víziója:

*Vegyék el, ha tudják a nap felkelését,
Rügy kifakadását, kakas ébredését,
Hajnal üdvözlését, füvek kikelését,
Magyarul verő szív magyarul verését:
Vegyék el, ha tudják a vén temetőket,
Fiatal szülőktől a megszületőket,
Szájuktól a hangot, hogy szó ne lehessen,
S a magyar anyától ne magyar szülessen.*

Nadányi Zoltán az impériumváltozás napjaiban még Nagyváradon tartózkodott, átélte a román csapatok bevonulását, majd 1920 nyarán repatriált. *Piros-fehér-zöld* c. költeményét azonban még Váradon datálta. A verset elsőnek a Bihari Újságban publikálta ezzel a dedikációval: „Gálfalvi Réthy Zsolt ezredes úrnak tisztelettel ajánlom.”⁷ A vers három belső egységre tagolódik. Az első logikai szakasz a személyes élményből fakadó hányódás remény és lemondás között, végül az emberfeletti erő felismerése: „minket a Sors ujja közt sodor”. A második rész epikus betét, voltaképpen egy anekdota előadása: egy ablakban kitették a paplant szellőzni, „zöld volt a párkány és piros a paplan, / közül a paplan huzata fehér”. A zárlatban aztán feltör az érzelmi láva:

*Nem harci zászló, melyet vércsatákban
várfalra tűz Negyvennyolc hőse, – nem!
véletlen csinje volt csak, ügyi paplan:
de négyyszer-ötször mentem el alatta
és úgy merült színébe a szemem,
mint szarvas szája a híves patakba.*

⁷ Bihari Újság, 1920. aug. 8. 3.

Költőnk az 1920-ban Budapesten kiadott *Furcsa vendég* c. kötetében is közölte a verset, de itt-ott megváltoztatott egy-két szót és betoldott néhány új sort. A leginkább feltűnő változtatás az, hogy *román csordák* helyett a későbbi közlésekben *román hadak* szerepel, ami jobban illik a költő emberi és művészi stílusához egyaránt. De ez nem azt jelenti, hogy lélekben lemondott volna ifjúsága városáról. A *Bihari cserkészek* c. vers is erről tanúskodik:⁸

(...)
*Váradon sáserdő verte fel az utcát,
iszonyú sáserdő, küszöbön se jutsz át.
Átkozott a magva, hegyes sás, gonosz sás,
acélból való sás, hideg és vérrozsda.
Szuronyok, szuronyok nőttek ki a földből*
(...)

Ritoók Emma (1868–1945) inkább regényeivel, majd irodalmi szalonjával (ahova Kosztolányi és Karinthy is eljárt)⁹ szerzett magának nevet irodalmunkban, semmint költeményeivel, de nem volt tőle idegen ez a műfaj sem: verskötete is jelent meg.¹⁰ *Nagyvárad*¹¹ c. költeményének versteremtő ihlete a temető, mint szakrális helyszín, az érzékivé átlényegített, s már-már szimbolikussá emelt eszmei alap, de ebben a versben erősebb a szubjektív kiáramlás, mint a Dutkáéban. A szerkezet is komplexebb; több rétegű. Rögtön az első sor jelzi a lírai alany traumáját, megdöbbenését: „*Mondják: Oradea Mare a neve.*” A „*Mondják*” általános állítmány hordoz valami bizonytalanságot: még fogalom és jelentés között nem végleges a kapcsolat. De azzá válhat, ezért a szó „Minden betűje újabb sebet szánt.” A második egység a múlt és félmúlt felidézése történelmi tényekkel és életképszerű intarziákkal, annak bizonyosságául, hogy Nagyvárad ezredéves magyar kohójában mindenki (sváb, lengyel, zsidó) és minden, még a Nap is magyarrá vált. Az e szövegrész után beillesztett szaggatott sor nemcsak lezárja a múlt képsorát, de vizuális funkciója révén jelzi egyrészt az alkotói lélekállapot dúltságát, másrészt az organikus fejlődés megszakadását. Nem véletlen, nagyon is tudatos sor következik, mely stilisztikailag az ellentétben rejlő hatásmechanizmust revelálja: „*Ma Oradea Mare a neve!*”

⁸ A vers nem jelent meg kötetben, csak újságban. Közli Bakó: 2006. 123.

⁹ Illés: 1968.

¹⁰ *Sötét hónapok*, 1920.

¹¹ A vers nem került be a kötetbe, amely a két forradalom 25 lírico-politikai reflexiója, ellenforradalmi nézőpontból. Noha a századelőn Ritoók Emma Balázs Béla és Lukács György barátja volt, mint a Vasármapi Kör tagja – erre egyik versében elvontan utal is –, de mind az őszirózsás, mind a proletárforradalmat elutasítja, mondván: „Mert hazug forradalom a vértelen”.

Majd dupla sorköz után két szerkezetileg különálló sor tűnik fel, amely első olvasásra informatív funkciót tölt be, valójában többértelmű jelentést hordoz:

Azóta gazdagabb a temető,

Porló magyar szívek felett magyar a kő...

E két sor egyik lehetséges értelmezése az, hogy az idegen uralom sok mindent megváltoztathat, átformálhat, de a temető őrizni fogja ennek a városnak magyar jellegét, magyar lelkületét, amit a sírkövek hirdetnek. Mert „a kő marad”. Ezért a temető léte nemcsak objektív, valóságos tény, de jelképi erővel rendelkező szellemi szubsztancia, így a korábbinál is fontosabb érték.

A költemény szerkezetében újabb fordulatot hoz a szerzői intimitás, a nyílt utalás a személyes érintettségre. Édesapja „*el-elemlgette / és féltette Erdélyt*”, de azt nem sejtette, hogy „*Magyar városában, oláhok földjében / nyugodjék a teste.*” A költőnő mind a szókincs (szenvedés, seb, sikoltás), mind a felkiáltással torzult kérdéssel (Mivé lett, hová lett szép magyar városa!) adekvát módon képes érzékeltetni a tragédia mélységét. Az ismétlődő szaggatott vonal és a felkiáltásnak számító *Oredea Mare!* immár a szimfóniák vezérmotívumának szerepére emlékeztet. A következő egység a veszteséget tovább mélyíti: „Az egész vármegye egyetlen temető: / A magyarság sírja!”

De míg az az egy sír odaköthet minket,

– Magyar földbe tettük le a magyar testet –

Ha egy élő sincsen, akiért kellene,

Ha egy fedél sincsen, mi a mienk lenne,

Ott az atyánk sírja!

Azt a sírt nem hagyom, nincs olyan hatalom!

Az a márványkő, mely ott fekszik felette,

Tűzzé fellobogna, égő máglya lenne,

Magyar homlokunkra bélyeget égetne:

Ha soká mondhatná idegen bitorló:

Oredea Mare!

2.

Az Arany János szellemét megidéző versek is a politikai költészet szférájába tartoznak, mert nem a költő irodalomtörténeti-szellemtörténeti szerepét teszik mérlegre, hanem olyan ikonként mutatják fel, amely reményforrás, enyhíteni tudja a vereségtu-

datot. E versek művészi próbája az, hogy képes-e a költő olyan versteremtő motívumokat találni, tárgyiasságokat vagy személyi tulajdonságokat, amelyek organikus kapcsolatot létesítenek az aktuális eszmével: Erdély Biharral együtt elveszett, de szellemi kincsesháza, élén Arany János költészetével bevehetetlen vár, örökké magyar marad. S e legyőzhetetlen szellem hatalmas energiát tárol, az ősi tudásforma alapjának egyik rétegét, melynek kisugárzása révén nem reménytelen a felszabadulás. Ennek az eszmeinek poétikai tárgyasítása Juhász Gyula *Ének Arany Jánosról* c. költeménye, amelyet a szocialista kultúrpolitika a költő ellentmondásai, irredenta „elhajlásai” közé sorolt. Egyik monográfiusa így fogalmazott: „*A költő magyarságélményébe beszüremkedtek nacionalista-irredenta jellegű hangok is.*”¹²

A szociáldemokratákkal rokonszenvező, polgári radikálisnak mondott Juhász Gyula – ha szabad ezt a Németh László-i terminust az író által gondolt és nem elferdített értelemben használni – „mély-magyar” volt és hívő katolikus. Ezt bizonyítja életműve; versvilága és publicisztikája egyaránt. De ez csak a bigott szemléletűek szemében ellentmondás, akik a színkálából csupán a fehéret és a feketét ismerik! Juhász Gyula azonosult az őszirózsás forradalommal, versben köszöntötte a munkásotthont stb., de a magyar sorsot, a nemzet jövőjét legalább annyira szívén viselte, mint Ady Endre.

A költeményt a bihari antológia számára írta, amely 1920. november 27-én került az olvasók kezébe, majd néhány nap múlva megjelentette a *Szeged* nevű lapban, szövegjavításokkal és egy versszakkal kiegészítve.¹³ Arany Jánost a Toldi és a Buda halála c. műveiből vett két-két közismert sorával idézi meg, s azokból bontja ki reménykedésre buzdító költői gondolatait:

*„Csillag esik, föld reng, jött éve csudáknak”,
De a folyók folynak, de a bércek állnak.
És még a mienk Ő,
S még ily Aranyunk van, nincsen itt elveszve
A remény, az élet, az Ige, az Eszme,
A magyar jövőendő.
(...)*

A szegedi változatban a költemény egy ötödik versszakkal bővült, amely kétségtelenül fokozza a költemény eredendően optimista kicsengését:

¹² Borbély 1983. 246.

¹³ A „Szeged” közlésében a cím alatt a következő szöveg áll: „*Elmondták a Bihar megyei költők dalnokversenyén.*” A javításokkal nem foglalkozunk, azok részletesen tanulmányozhatók a kritikai kiadásban. Péter 1965. 526–527.

*Mi pedig barátim, járjunk el a sírhoz,
A föltámadásról, mely biztatva hírt hoz,
Énekeljünk ottan.
Arany lelke szóljon, húsvéti haragszó –
Dicsőséget zengő, diadalt viharzó
Új magyar dalokban!*

Egy nagyobb kompozícióban ezt az eszmét önti művészi formába Nadányi Zoltán is *Arany* c. költeményében.¹⁴ Nem ő az egyedüli, aki erre az egy szóra bízta üzenetét, tudván, hogy a szónak varázsereje van. A költemény első része allegorikus versbeszéd, melynek révén a logosz érzékivé válik. A megszemélyesített Arany maga is része az allegóriának: egy kis csillogó ásóval kezében medret váj egy folyónak, amely aztán a tengernél mélyebb lesz, s áramlik, kanyarog. A folyó „*Körbefoly e honban / (...) / szent vizébe nem lép oláh bocskor, / idegen nem látja, csak mi árvák*”, (...)

*üzenetet hoz, visz, sírva zajlik,
útja mentén mindent átítat,
szomjú szájjal, térdepelve hajlik
hadjába a magyar áhítat.*

Az allegória feloldása ezúttal nem nehéz feladat: az Arany által vájt, cirkalmazott folyómeder, melyet aztán kitölt az áramló „kék lé”, nem más, mint a magyar irodalom, jelesül a költészet. Az allegória átképzeléses jelentésében hallgatólagosan benne van, hogy a magyaros lelkületű és formájú versbeszéd megteremtője Arany János. Ez annyi kiegészítéssel igaz, hogy Petőfivel együtt tanították meg a költészet anyanyelvére a magyarságot.

A költemény vizuálisan is elváló második része szomorú helyzetkép a hódítók kezére került Várad életéből: „*hét rabot most visznek megkötözve, (...) szüzeinket röhögve botozzák*” stb. De ekkor a megfélemlített magyarok könyvet ütnek fel, „*és megfürdik lelkük a folyóban*”. Vagyis erőt merítenek Arany költészetéből. E szövegrészben váltakoznak a köznapi nyelv és a jelképi rendszer művészi szférájába tartozó információk, s ezzel a költő sajátos értelmi-érzelmi kettősséget teremt. A kurzív betűkkel szedett zárvány szintetikus összefoglalása a költő üzenetének:

*„Erdélyország nem hajol igába,
veszik, adják, de minden hiába,
mert ez a föld Arany Jánosé!”*

¹⁴ A Bihari Újságban a vers alatt ezek a sorok olvashatók: „Szerző felolvasta a Bihari Szövetség Arany-ünnepélyén, november 27-én a Vigaszínházban. Bihari Újság, 1920.

Arany c. versében Emőd Tamás is egy víziót bont ki, amelyben szerzői kilétének definiálása nélkül – nem túl részletezve – elképzeli azt a miliót, mely Arany Jánost 1849-ben körülvette.¹⁵ Még a költő fizikai habitusát is megpróbálja szóképekkel felvázolni: „...nagy dór homlokára / Görög redőket vont a néma gond / (...) Súlyos kezével hátrasimította / Sűrű-sörényű, toldis üstökét”. A találó metaforikus szintagmák pompásan illenek az ódai hangulathoz, és a vers eredendő eszméjéhez, az ábrázolás lényege azonban az emberfeletti szellemi képesség hangsúlyozása: „*Időbe, térbe, sorsba, csillagokba / Látott a kis magyar nótárius. / Látott Mohácstól Trianonig mindent*”. E sorokban implicite ellentét húzódik, amely a költő civil státusa és zsenialitása között feszül. S mert látta a jövőt, azért vont homlokára redőket a néma gond. A költeményt az Arany Jánostól vett vendégsorok nem csupán hangulatilag színezik, de tartalmilag is szervesen belenőnek a szövegtestbe. Az 1849-es magyar helyzetet is allúziókkal aktualizálja a saját korára:

„*Várad kövecses uccáin*” *doboltak*
A martalócok és a „harsonák,
Dobok szaván túl” *Arany János zengte*
A vértanúság szent magyar dalát...!

A sorok értelmezése az idősíkok kevertsége miatt ambivalenciát sejtet, de nem történelmi vagy irodalomtörténeti tanulmányt olvasunk, hanem költeményt, amelynek tudatszférájában az esztétikai külön-valóság törvényei uralkodnak. Az csak a képzelet játéka, hogy a román csapatok inváziója alkalmával Arany János a vértanúság szent magyar dalát zengte! De Ritoók Emma *Arany* c. költeményének szemléletét mégsem fogadhatjuk el. Ő úgy vélte, hogy Arany János, „a még nem ismert bú dalnoka” volt, „Ha könnye hullt, a múltakért beszélt”. A múlt minden bánata most feltört, „fájó élet lett a képzelet jaja”. Ám ez nem a költői fantázia alakzata, hanem ítélet esztétikai köntösbe burkolva. De ott sem állja meg a helyét, a valóságról nem is beszélve. Arany Jánost ugyanis nem a múlt, hanem saját jelene töltötte el aggodalommal, a nemzeti alárendeltség, majd a forradalom és a szabadságharc vérbefojtása, Petőfi halála stb. Költészete annyira közismert már az általános iskolában, hogy cáfolatunk igazolásra nem térünk ki. Másrészt, amint azt az irodalomtudomány bebizonyította, Arany nemcsak filozófiai meditációra, de mélabúra, pesszimizmusra hajlamos ember volt, innen borongós hangulatú költeményeinek egész sora.

¹⁵ A legújabb Emőd-kötet, az *Egy másik csillagon* c. (Bp. 2000) nem tartalmazza az itt elemzett verseket.

Az író felkiáltással forrósodott kérdése az, hogy az elszakított magyarságnak „*lesz-e dalja, / Hogy rab-»lánca csörgetést meg ne hallja*«”! A befejező sorokban magabiztos választ is fogalmaz:

*Lesz, míg magyar szavad érckondulása ver
Magyar visszhangot a fájó szívekben fel
S míg együtt sírom el verseid veled,
Bánat költője – csak most értelek!*

Bizonyos, hogy nem értette jól Arany költészetét! De jogos kérdésére az élet is megadta a választ: a kisebbségi, főleg erdélyi magyar irodalom számos értéket hozott létre, kiemelkedő alakjai mindmostanáig képesek remekműveket teremteni.

A költő-iparosnak mondott Sas Ede¹⁶ *Üzenet Biharba* c. költeménye nem marad alatta az antológia színvonalának. Ez is Arany Jánostól vett mottó égisze alatt született, amely aztán több versszakon átvonuló refrén lesz: „*Hallja László a templomban, / Körös-víznek partja mellett*”. Múzsája tehát Szent László király, akinek mitikus jelenléte eleve poétikus, fenomenológiai távlatot ad a szövegnek. Személyes utalással indul a vers, mely a beszélő ifjúságának emlékeit emlegeti, s ezzel a tárgyhoz való „jussát” emeli ki. A valószerűség, a közvetlen megélés élményét szolgálja annak megvallása is, hogy erőpróbát jelent számára az alkotás: „*Millió szív zokogását / Dalba szívem hogy is zengje?*” De tudja azt is, hogy „*Tengerszem a költő dala, / Tengervihar reszket benne.*” Vagyis legyőzi a kételyt és a költői dalt méltónak tartja nagy történelmi katalizmák ábrázolására. A bihariakat így szólítja meg: „*Bocskaynak ivadéka, Toldi vitéz hajdú népe!*” Ezzel történelmi jártasságát, a belső körbe való tartozását, együttérzését juttatja kifejezésre a „gyáva zsarnok” által megtiport néppel. Ódai magasságokba ívelnek a következő sorok, Nagyváradot mint Biharország szíve-lelkét, s Nagyszalontát mint Arany János szülőhelyét aranyozza be olvadó szavakkal, amelyek átvezetnek a transzcendenciába: „*Hazajár a szalontai / Nótárius szellemárnya.*” A hatodik versszaktól a kissé átforgalmazott mottó funkciója az aktivitás érzékeltetése lesz: „*Meghallja majd László király*” a sok méltánytalanságot. S valóban, a következő szakaszban „*Újra fölkel László király*”, és mint Arany János legendájában (amiből egy teljes versszakot iktat ide a szerző), nincs, aki ellenálljon neki. Majd a záró sorokban kilép a képzelet, a legendárium világából és szavait az „elszakadott testvérekhez intézi, reményt öntve beléjük, s bízva „*az Igazság húsvétjában.*”

¹⁶ Hegedűs: 1957.

Zilahy Lajos a Horthy-korszaknak emlegetett 25 esztendő, a két világháború közötti időszak talán legdivatosabb magyar regényírója és színházi szerzője volt. Pályáját azonban ő is költőként kezdte, egy verseskönyve is megjelent *Versek* címmel, mint összegyűjtött munkáinak első kötete. Nincs tehát semmi meglepő abban, hogy szerepel az antológiában, annál kevésbé, mert Nagyszalontán született. Ezt a tényt az *Arany koporsójánál* c. versében nem mulasztja el felemlíteni: „*Földid vagyok, ki távol / Években élve jöttem Szalontáról*”. (Kötetében újraközölte a verset, de már *Arany János sírjánál* címmel és számos szövegmódosítást hajtott végre. Minthogy ez filológiai probléma, nem foglalkozunk vele, csupán annyit jegyzünk meg, hogy az új változat jobb, művészebb és történelemszemlélete világosabb. A közös származásra utalást is sokkal szerencsésebben oldotta meg: „*Rossz hírt hozok szegény Szalontánkról*”). A tíz szótagos sorokból szerveződő, páros rímű költemény egy amolyan dialógus egyik fele, tehát monológ, mert csak a költő beszél a Mesterhez, a válasz elmarad. Pusztulásról, vereségről ad számot, vad tűzről, melyben sok hajdú fiú lelte halálát. E változatban még homályos a költő történelemszemlélete: mit jelent az, hogy harc folyt a földért? Milyen földért?

*Hogy mondjam el, nagy harc folyt a földér',
És mint a tépett felszakadt ütőér,
Amit csikorgó, éles fogak marnak,
Úgy apadt, ömlött vére a magyarnak.*

Nem kétséges, Dutka Ákos az antológia vezérlírikusa, amit négy költeménye számszerűen is jelez. *Arany* címet adott két lírai darabjának is, s az első alá az 1918-as évszámot írta. Csakhogy megcsalta az emlékezete, ami azért feltűnő, mert a vers kötetben való megjelenése alkalmával ezeket a sorokat tette zárójelbe a cím alá: „*A költő születésének száz éves, szalontai ünnepére írta s Arany János művészetének örök templomában alázatos áhítattal zengi szörnyű korának véres szívű szegény költője.*” A memóriazavar talán abból származik, hogy a háborús viszonyok miatt az országos szalontai ünnepséget végül a háború utánra halasztották. Igen ám, de a Szigligeti Társaság 1917. március 18-án megtartotta az Arany János-emlékünnepélyt, amelynek fő előadója Kosztolányi Dezső volt, s a műsor szerint Dutka Ákos nagy sikerrel interpretálta Arany emlékének szentelt költeményét.¹⁷ A lényeg persze az, hogy ihletett lírai alkotás került ki Dutka műhelyéből, minden során érződik, hogy nem volt szüksége

¹⁷ A nagyváradi lapok egybehangzó tudósítása. Lásd pl. „Nagyvárad”, 1917. márc. 20.

öngerjesztésre: a szorongással kezdődő költői vízió (Itt ül a Sfinks a Hajdúság mezőin, majd mint Titokzatos Rémm suhanva Szalonta ódon kőtornyára ül) tudat alatt Arany János-i sugallat. De kiderül, hogy varázsló, aki képes száz év kódét ellebbenteni, hogy megjelenjenek Arany János hősei és nyelvi értékei. A lírai alany szívének ez végső menedék: három versszakon át ódát zeng a magyar nyelv tiszteletére:

*Te vagy korsója lelkünk olajának
Piros tüzekre lánggal lobbanó,
Színes vagy, mint a szűrre varrt virágok,
Mély titkú, mint a messzi délibábok;
Nemes bánattal telt arany hajó.*

S ez az örökség Aranytól való, „*e szóval bánni, aki megtanított.*” Ez a bizonyosság „szemben sorsunk minden ellenével / Örök jövődönk boldog záloga.” A vers jambikus lüktetése és *a-b-c-c-b* rímképlete akusztikusan igazolja a magyar szóra vonatkozó szövegbeli hasonlatokat és metaforákat, mintha valóban arany hajón ringanánk!

A második, 1920-ban keletkezett költemény tragikus felütéssel, egy külön sorral indul (*Sikoltsunk élő s holt magyarok!*), amely a második versszakban újra feltűnik, tehát lélektani nyomatékot kap. Az elkeseredett lírai alany ebben a versszakban Szalonta mesélő bronzlantját szólítja meg, s azután földrajzi nevekkkel érzékelteti a veszteséget (Érpart, Várad, Enyed, Körös, Hargita, Tátra), s minden névből érzelmi kisugárzás árad. Sűrű emocionális töltése van a Páris névnek is, csak éppen negatív töltése, amit az emfaticum szerepét betöltő „Hallod-e” fordulat eléggé érzékeltet:

*Hallod-e Páris e nagyszerű kórust,
Viharzó árját az ősi igéknek?
Hargita ormán s a Tátra alatt
Sohse lesz vége a régi mesének!”*

„Költő az legyen, mi népe” – üzenté Arany. A hét váradi költő Arany János szellemében cselekedett. Lelki vigaszról a költő valóban nem tud többet adni. Csakhogy a történelem nem a lélek, a képzelet dimenziójában történik meg, hanem a hatalmi erők érdekei által rángatott nyers valóságban. A költői vágynak, jóslatnak nincs garancialevele. S csodák csak a mitológiában, a hiedelemvilágban léteznek, a hétköznapi életben nem. Az idegenbe szakadt magyarság vezetői közül ezt Kós Károly ismerte fel leghamarabb, s 1921-ben *Kiáltó Szó*¹⁸ című röpiratarával megpróbálta felrázni a bűnültségbe dermedt magyarságot, s mondhatjuk, több-kevesebb sikerrel. Ő világo-

¹⁸ Kós: 1921.

san látta, hogy a történelmi Magyarország „nem akkor halt meg, amikor Párizsban temetését rendezték”. Majd: „Le kell vonnunk a tanulságot: szembe kell néznünk a kérlelhetetlen rideg valósággal, s nem szabad ámítanunk magunkat. Dolgoznunk kell, ha élni akarunk és akarunk élni, tehát dolgozni fogunk.”

Mai távlatból nézve felvetődik a kérdés: felesleges vagy önámítás volt-e az irre-
denta költészet, netán káros, mert csak illúziókat táplált? Az utcának készült izgató,
fajmagyarkodó, mellveregető, gyűlölködő fajta, aminek ellenpróbája a valóság, min-
denképpen! A művészi értéket is hordozó változat azonban történelmi, nyelvi és lélek-
tani dokumentuma marad a nemzet tragikus sorsának és az egyes alkotóknak egyaránt.

Irodalom

BAKÓ Endre

2006 *Néhány dokumentum Nadányi Zoltán közszerepléseihez.* In: Kállai Irén
(szerk.) A Bihari Múzeum X–XI. Évkönyve. Berettyóújfalú 117–128.

BORBÉLY Sándor

1983 Juhász Gyula. Bp.

HEGEDŰS Nándor

1957 *Ady Endre nagyváradi napjai.* Bp.

ILLÉS Endre

1968 Egy kékharisnya. (Ritoók Emma). In: Írók, színészek, dilettánsok. Bp. 611–613.

F. DIÓSSZILÁGYI Ilona

é. n. *Költő a Holnap városában.* Nagyvárad,

FÖLDESSY Gyula

1962. *Ady minden titkai.* Bp.

KÓS Károly

1921 *Kiáltó Szó*, 1921. január. Röpirat

MOLNÁR Imre

1938 Hogyan lett Biharországból Csonka-Bihar? In: Nadányi Zoltán (szerk.):
Bihar vármegye. Magyar városok és vármegyék monográfiája. Bp. 1938. 9–20.

PÉTER László (szerk.)

1965 Juhász Gyula Összegyűjtött Művei. Versek, III. 1926–1934. Bp.

Endre Bakó
Forgotten poem collection: The Bihar lute (1920)

On 20th November, 1920 a Memorial Ceremony was held to János Arany by the Association for Residents of Bihar County and Nagyvárád (Oradea) in Budapest, in the Vígszínház, where seven poets from Bihar read out their poems. These poems were published by the Association under the title “The Bihar Lute” (“Bihari lant”). Some part of the poems mourn over losing Nagyvárád (Oradea) as the town was either the place of birth, or place of origin for them. Most of the poems, however, recall János Arany as the genius of Bihar. These ones are categorized as political poems, and as such they belong to the scope of casual poetry. There aren’t any fine piece of work among them; emotions rising from the recognition of loss overwhelms the aspects of wisdom, thus their influence can also be attributed to contemporary views. Their primary aim is expressing the national tragedy of Hungary, so they were intended to be intellectual documents. Although, they represent more or less aesthetic value, the evidence of which is the fact that each poet considered them to be part of their lifework.

Endre Bakó
Eine verschollene Gedichtsammlung: Laute von Bihar (1920)

Am 20. November 1920 veranstaltete der Verband der Einwohner von Komitat Bihar und Nagyvárád (Oradea) ein Fest mit Erinnerung an János Arany, im Theater Vígszínház in Budapest, wobei sieben Poeten aus Bihar seine Verse vorlasen. Die Gedichte wurden vom Verband unter dem Titel Bihari lant (Laute von Bihar) veröffentlicht. Ein Teil der Verse beweint den Verlust von Nagyvárád, denn die Stadt galt als Geburtsort für einige, als Horst zum Streichen. Die meisten Gedichte zitieren aber János Arany als Vorbild-Genius aus Bihar. Diese Verse zum Bereich der Politik, also der Gelegenheitsdichtung. Kein Meisterwerk ist darunter zu finden, denn das Gefühl aus dem Verlustbewusstsein treibt den philosophischen Gesichtspunkt ab, auch deren Wirkung ist in der damaligen Besinnung zu suchen. Ihr Zweck besteht vor allem in der sprachlicher Gestaltung des Nationalschmerzes, als solches sollte sie ein geistiges Dokument sein. Allerdings haben sie auch mehr-weniger vom ästhetischem Wert inne, ein Beweis dafür ist, dass sie vom jeden Schöpfer als ein Teil seines Lebenswerkes betrachtet wurde.